

Ο Ήλιος της Αναρχίας ανέτειλε - Η "Επί τα Πρόσω" της Πάτρας - Α' Μέρος

☰ Κατηγορία: "Ο Ήλιος της Αναρχίας ανέτειλε - Για μια ιστορία του αναρχικού κινήματος στον 'ελλαδικό χώρο"

✎ Γράφτηκε από τον/την Δημήτρης Τρωαδίτης

ΕΡ

Le Temps "Nouveaux"
rue Mouffetard 140

Paris

ΕΠΙ ΤΑ ΠΡΟΣΩ

ATHENAI

Έτος Α'

ΔΕΥΤΕΡΗ ΚΑΙ ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ - ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΙΑΓ. ΜΑΓΚΑΝΑΡΑΣ

Αριθ. (44) 4.

«Επί τα πρόσω»

ήθημερις εβδομαδιαία - των συμφερόντων του ανθρώπου

«Οὐκ ἐν τῷ πολλῷ τῷ εὖ, ἀλλ' ἐν τῷ εὖ τὸ πολλόν»

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

ΣΥΝΔΡΟΜΗ: ἑτησία δραχμῆς 2. - ἑξάμηνη δραχ. 4.
Τιμὴ τοῦ φύλλου λεπτὰ 5

ΑΙ ΣΥΝΔΡΟΜΑΙ

Θέλουσιν εἰσπραχθῆ, αἱ μὲν ἑξάμηνοι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰμήτου μηνός, αἱ δὲ ἑτησίου περὶ τὰ τέλη τοῦ ἑνδεκάτου.

Διευθύνουσι: ἐπιστολῶν καὶ τηλεγραφημάτων.

I. M. ΜΑΓΚΑΝΑΡΑΣ Πάτρας

1 Ἀπριλίου 1904 (1896)

ΑΝΑΡΧΙΑ

Τί ζητοῦμεν - Τί ἐπιθυμοῦμεν - Τί θέλομεν
Τί ἐπιδιώκομεν

Μὴ τρομάζετε πρὸ τῆς λέξεως. Διατί τρομάζετε; Γνωρίζετε τί ζητοῦμεν; Γνωρίζετε τί θέλομεν; Γνωρίζετε τί ἐπιθυμοῦμεν; Γνωρίζετε τί ἐπιδιώκομεν; Οὐχί. Λοιπὸν διατί ὁ τρόμος αὐτός; Ὅχι· αἱ ἰδέαι μας δὲν πρέπει νὰ προξενῶσι τρόμον. Αἱ ἰδέαι ἡμῶν εἰσὶν ὑψηλαὶ καὶ εὐγενεῖς, δι' ὅ μόνον ὑπὸ εὐγενῶν καρδιῶν ἔννοοῦνται. Μόνον οἱ ἀμαθεῖς καὶ οἱ στενοκέφαλοι, οἱ μὴ δυνάμενοι νὰ ἴδωσι πέραν τῆς ρινός των καὶ νὰ ἔννοήσωσι τι ἐξερχόμενον τῶν στενῶν ὀρίων τοῦ ἐγκεφάλου των, δὲν μᾶς ἔννοοῦσιν. Αὐτοὶ μόνον.

Ναί· αἱ ἰδέαι ἡμῶν εἰσὶν ὑψηλαὶ καὶ εὐγενεῖς, τὸ εἶπομεν καὶ τὸ ἱπαναλαμβάνομεν, διότι θέλομεν τὸν ἄνθρωπον νὰ ἦναι οἷος προῦρισται νὰ ἦναι ἐπὶ τῆς Γῆς.

Τὸν θέλομεν κατὰ πάντα εἰλεύθερον. Ἐλεύθερον καὶ οὐχὶ δούλον. Ἐλεύθερον εἰς τὰς θελήσεις του. Ἐλεύθερον εἰς τὰς σκέψεις του. Ἐλεύθερον πρὸς τοὺς ὁμοίους του. Ἐλεύθερον εἰς τὴν μάθησιν. Ἐλεύθερον εἰς τὸν ἔρωτα. Ἐλεύθερον τῶν προλήψεων. Ἐλεύθερον παντὸς ἐλατώματος, πάθους, ἔξω καὶ κακίας τῆς ἀπραγῆς, τῆς κλοπῆς, τῆς ἀσπλαγχνίας, τοῦ ψεύδους, τοῦ φθόνου, τῆς σκληρότητος, τῆς ἀδικίας, τῆς ἀνανδρίας, τοῦ φόνου, τῆς φιλοχρηματίας, τῆς ὑποκρισίας τοῦ μίσους, κ.λ.

Τὸν θέλομεν εἰλεύθερον καὶ οὐχὶ δούλον τοῦ χρήματος.

Τὸν θέλομεν ἴσον πρὸς πάντα ὁμοίον του.
Τὸν θέλομεν ἴσον ἐνώπιον τοῦ ἰσχυροτέρου του.
Τὸν θέλομεν ἀδελφοποιημένον πρὸς πάντα ὁμοίον του.

Θέλομεν τὴν γυναῖκα ἴσην τῷ ἀνδρὶ.

Ὅστω θέλομεν τὸν ἄνθρωπον, καὶ αὐτὸ ἐπιδιώκομεν.

Θέλομεν, πρὸς τοῦτοις, τὴν τέχνην μὴ ὑποταλῆ.

Θέλομεν ἕνα ἢ πρόδος φάση εἰς τὸ ζηνίθ.

Θέλομεν νὰ παύσῃ ἡ ἀθλιότης καὶ ἡ ἀμάθεια.

Θέλομεν νὰ παύσῃ ἡ πορνεία.

Θέλομεν νὰ παύσῃ ἡ χύσις τοῦ αἵματος.

Θέλομεν νὰ παύσῃ τῆς συνειδήσεως ἡ ἐκφύλισις.
Θέλομεν νὰ μὴ ὑπάρχωσι κύριοι νὰ περιορίζωσι τὰς θελήσεις μας, τὰς σκέψεις μας.

Θέλομεν νὰ καλλιερῶμεν καὶ νὰ πλουτίζωμεν διὰ νέων γνώσεων τὸ πνεῦμα μας, νὰ ἀναπτύσωμεν τὰς διανοητικὰς μας δυνάμεις.

Θέλομεν νὰ παύσῃ ἡ διὰ τὴν αὐριον μέρημα.

Θέλομεν νὰ παύσῃ ἡ ἐκμετάλλευσίς.

Θέλομεν νὰ καταργηθῇ ἡ πτωχεῖα.

Θέλομεν βλοσχερῆ ἐξασφάλισιν τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου.

Θέλομεν νὰ ἤμεθα, καὶ μετ' ἡμῶν νὰ ὦσι πάντες, εὐτυχεῖς.

Θέλομεν τὴν ζωὴν νὰ εἶναι ἡσυχον, ἀμέριμον καὶ ἀφροντιν.

Θέλομεν κοινωνίαν βιοῦσαν ἐν ἀρμονίᾳ, ἀγάπῃ καὶ ἀδελφότητι.

Ἴδου τί ζητοῦμεν. Ἴδου τί θέλομεν. Ἴδου τί ἐπιθυμοῦμεν. Ἴδου τί ἐπιδιώκομεν.

Τίς, κατόπιν δλων τούτων τῶν ὑψηλῶν καὶ εὐγενῶν ιδεῶν, θὰ τολμήσῃ νὰ εἶπῃ ὅτι εἴμεθα οἱ μεγαλειότεροι καὶ φοβερώτεροι κακοῦργοι τοῦ αἰῶνος μας;

Μᾶς ἀποδίδουν τὴν μομφὴν ταύτην ἐκεῖνοι, εἰς τοὺς ὁποίους ἑκατοντάκις καθ' ἑκάστην στιγμὴν ἔπρεπεν ἡμεῖς νὰ τοῖς τὴν ρίπτωμεν κατὰ πρόσωπον.

Ἐὰν δὲ ὑπάρχωσιν ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι, ἐν καὶ ἀσπάζονται τὰς ἰδέας ἡμῶν, προβαίνουσιν ἀπίλπιδες εἰς τὸ ἐγκλημα, τοῦτο, πρέπει ν' ἀπαδοθῇ οὐχὶ εἰς τὰς ἰδέας ἡμῶν, ἀλλ' εἰς τὴν παρούσαν κοινωνικὴν διαργάνωσιν. Ἐνοχος ἠθικός τῶν κακοῦργμάτων τούτων εἶναι ἡ παρούσα πολιτεία, διότι δὲν ἠδυνήθη νὰ καταστήσῃ τὸν ἄνθρωπον, οἷος προῦρισται νὰ ἦναι ἐπὶ τῆς Γῆς.

Ἀπελπισία· ἐκδίκησις. Ἴδου τί δδηγοῦσι τοὺς ἄνθρώπους τούτους, ὡς καὶ πάντα ἄλλον εἶτε μέγαν

Πριν εξετάσουμε την επόμενη αναρχική κίνηση της Πάτρας και των γύρω χωριών, θα πρέπει να παραθέσουμε μια σειρά γεγονότων μέσω των οποίων διατηρήθηκε ζωντανή μια σχετική σοσιαλιστική

και γενικότερα επαναστατική κίνηση στην πόλη και την γύρω περιοχή, μετά το τέλος του Δημοκρατικού Συνδέσμου του Λαού.

Το 1877, με πρωτοβουλία των Ανδρέα Ρηγόπουλου, Βασίλη Καλλιοντζή και άλλων φιλοπροοδευτικών διανοουμένων, ιδρύθηκε στην Πάτρα η Σχολή του Λαού, μια μορφή λαϊκού πανεπιστημίου, η οποία, όμως, ατόνησε μετά από λίγο. Το 1879, ο σοσιαλιστής Βλάσης Τσέλιος εξέδωσε την εφημερίδα *Σύνθημα*. Στις 24 Ιανουαρίου 1882, εξέδωσε την εβδομαδιαία εφημερίδα *Εργάτης* που κυκλοφορούσε μέχρι το 1884.

Το 1880, εκδόθηκε στην Πάτρα η εβδομαδιαία εφημερίδα *Φανός*, με αρχισυντάκτη τον δικηγόρο Κωνσταντίνο Ηλιόπουλο, ο οποίος φέρεται ως συμπαθών τότε προς τις αναρχικές ιδέες. Ο Βασίλης Λάζαρης λέει ότι ο Κ. Ηλιόπουλος ήταν ο εκδότης του Φανού και ότι η εφημερίδα δεν ήταν ούτε σατιρική ούτε αναρχική, αλλά γενικών σοσιαλιστικών αρχών. Για τον Κωνσταντίνο Ηλιόπουλο, ο Νίκος Πολίτης στο «Χρονικό του Πατραϊκού Τύπου 1840-1940», γράφει ότι δεν ήταν αναρχικός, αλλά μόνο σοσιαλιστής, ενώ ο Γιάννης Κορδάτος, στις δύο πρώτες εκδόσεις του βιβλίου του «Ιστορία του Ελληνικού Εργατικού Κινήματος», ανέφερε ότι ο Κ. Ηλιόπουλος ...

άμα έπαψε ο "Φανός", έφυγε στο εξωτερικό. Ο Ηλιόπουλος έκανε και το σοσιαλιστή μυστικά. Ύστερα άνοιξε ενεχυροδανειστήριο. Έφαγε τα λεφτά που κληρονόμησε από κάποιο θείο του και κατόντησε αλήτης. Στα 1910 πέθανε στο Βόλο, που από χρόνια ξεψωμούσε στο Εργατικό Κέντρο. Κατάφερε μάλιστα να ξεγελάσει τους Βολιώτες και να περάσει για σπουδαίος παλιός αγωνιστής. Γι' αυτό του έγινε κηδεία μεγαλοπρεπή... Το μόνο που είναι αλήθεια, είναι πως ο Ηλιόπουλος είχε σχέσεις με Ιταλούς αναρχικούς και ωργάνωσε μερικούς μυστικούς ομίλους που τους έλεγε κύκλους (κάθε κύκλος είχε 9 πρόσωπα και τα μέλη του ενός κύκλου δεν ήξεραν τα μέλη του άλλου). Ήταν όμως τυχοδιώκτης και δεν είχε καμιά υπόληψη. Γι' αυτό η δράση του δεν άφησε κανένα σημάδι.

Δεν γνωρίζουμε αν ευσταθούν όλα αυτά, αλλά ο Κορδάτος στην τρίτη έκδοση του εν λόγω έργου του δεν συμπεριέλαβε τους ισχυρισμούς αυτούς και, προφανώς, την ευθύνη γι' αυτό φέρει ο Δημήτρης Καραμπίλιας, ο οποίος στα τελευταία χρόνια της ζωής του έστειλε επιπρόσθετες επιστολές στον Κορδάτο για ανακρίβειές του, και με νέα ιστορικά στοιχεία για το αναρχικό, σοσιαλιστικό και εργατικό κίνημα της Πάτρας του 19ου αιώνα. 1

Να σημειώσουμε ότι ο Γιάννης Κορδάτος, για να στηρίξει τον ισχυρισμό του ότι ο Ηλιόπουλος άνοιξε ενεχυροδανειστήριο και έγινε τοκογλύφος στην Αθήνα, χρησιμοποίησε μόνο ένα σύντομο και αμφιβόλου αξίας σχόλιο του Γεωργ. Μ. Γεωργακόπουλου, δημοσιευμένο στο περιοδικό *Εθνικό Ημερολόγιο* του Κ. Φ. Σκόκου του έτους 1899. Από την έρευνά μας όμως διαπιστώνουμε την ορθότητα των Πολίτη και Λάζαρη για τον πολιτικό προσανατολισμό της εφημερίδας Φανός υπό τη διεύθυνση του Κ. Ηλιόπουλου, και εκτιμούμε ότι ο Ηλιόπουλος υπήρξε σοβαρός γνώστης των αναρχικών ιδεών ως φιλικά διακείμενος προς αυτές. 2

Στο μεταξύ, από το τεύχος 81 του Φανού (1882), άλλαξε ο εκδότης και την εφημερίδα ανέλαβε ο Γεώργιος Σταυρόπουλος, και αργότερα ο Γ. Καρνάτσος, οπότε ο Φανός άλλαξε πολιτική και κατέληξε να υποστηρίζει τον Δεληγιάννη και άλλους πολιτικούς.

Το 1891 ο Κωνσταντίνος Ηλιόπουλος εγκατέλειψε την Πάτρα και το 1901 τον βρίσκουμε στην Αθήνα, όπου εξέδωσε μια εφημερίδα με τίτλο *Εγχώριος Μηνύτωρ*. Γράφει η πατρινή καθημερινή εφημερίδα *Νεολόγος* στις 13 Απριλίου 1901:

Εις την χορείαν των Αθηναϊκών φύλλων προσέθη κατ' αυτές και νέα εφημερίς υπό τον τίτλο "Εγχώριος Μηνύτωρ". Συντάκτης και διευθυντής αυτής είναι ο άλλοτε διευθύνων τον εδώ "Φανόν" κ. Κωνστ. Ηλιόπουλος, δικηγόρος, γνωστός δια τα κοινωνιστικά αυτού φρονήματα. Εννοείται ότι ο κ. Ηλιόπουλος θέλει εξακολουθήσει και με τον νέον τίτλον την πορείαν, ην ηκολούθει με τον τίτλον του "Φανού", επαγγέλεται δηλαδή την υπεράσπισιν των κοινών συμφερόντων και ιδία των εργατικών και γεωργικών τάξεων. Αναγγέλοντες την έκδοσιν της εφημερίδος ταύτης εκ καθήκοντος επιβεβλημένου, ευχόμεθα εις την νέαν συνάδελφον πρόοδον και επιτυχίαν των αρχών της. Γίνεται δε γνωστόν ότι αντιπρόσωπος του "Εγχωρίου Μηνύτορος" εν Πάτραις είναι ο κ. Γ. Καρνάτσος.

Επίσης, λίγο αργότερα, στην εφημερίδα *Ριζοσπάστης* του Απριλίου-Μαρτίου 1909, δημοσιεύτηκαν κάποια θετικά σχόλια:

Ο "Εγχώριος Μηνύτωρ" της 22ας Μαρτίου, σχολιάζων τα δημοσιεύματα του κ. Ραγκαβή επιλέγει ότι ο ελληνικός λαός αφυπνισθή μόνος του και προτίθεται ν' αλλάξει σύστημα εξεγερόμενος κατά παντός φέροντος πρόσκομμα εις την πρόοδον αυτού.

Στο μεταξύ, το 1881, ιδρύθηκε ο Φιλεργατικός Σύλλογος «Ομόνοια», μια οργάνωση αλληλοβοηθητικού χαρακτήρα, η οποία, τον Οκτώβριο του 1882 και με πρωτοβουλία του Ανδρέα Ρηγόπουλου, ανασυγκρότησε τη Σχολή του Λαού (που είχε ιδρυθεί το 1877) και στεγάσθηκε στο εκπαιδευτήριο Β. Χρυσανθακόπουλου. Στη Σχολή αυτή δίδαξαν σε εργάτες αρκετοί προοδευτικοί

δάσκαλοι και διανοούμενοι απλά μαθήματα Αρχαίας Ελληνικής Ιστορίας, Γεωγραφίας, Κοσμογραφίας, Ιστορίας, Υγιεινής και Φυσικής, Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης και άλλα.

Το 1882 ξέσπασε μια μαχητική απεργία των τυπογράφων της Πάτρας που συνοδεύτηκε και από κάποια επεισόδια με την αστυνομία. Στην Απεργιακή Επιτροπή συμμετείχε και ο Αλέξανδρος Ευμορφόπουλος.

Στις 5 Δεκεμβρίου 1882, ο Κωνσταντίνος Μπομποτής έδωσε διάλεξη στον Αχαϊκό Σύλλογο, η οποία δημοσιεύτηκε στις 28 Απριλίου 1883 σε αυτοτελή μπροσούρα, με τον τίτλο «Περί των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτου», από την οποία παρατίθεται το ακόλουθο απόσπασμα:

Η ΡΙΖΙΚΗ ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΤΟΥ ΣΗΜΕΡΙΝΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΥ

...Συμμετοχή εις το συμπόσιον της ζωής, ιδού η βάση της κοινωνικής αρμονίας. Άνευ των θέσεων της βάσεως τούτης, ανοίγεται η θύρα του μίσους και των αντεκδικήσεων, το δε κοινωνικόν οικοδόμημα είναι πάντοτε σαθρόν και ετοιμόρροπον. Χορηγούνται λέγουσιν ολονέν πολιτικά ελευθερία και δικαιώματα. Ποία όμως η εκ ταύτοις ωφέλεια οπτόταν ταύτα χορηγούνται εις λαόν λιμοκτονούντα και αμαθή, ουδόλως δυνάμενον να κάμη τούτων χρήσιν; Συνιστώνται σύλλογοι και σχολεία προς ανάπτυξιν και ηθικοποίησιν του λαού. Προς τι όμως ταύτα, αφού όλως εισίν απρόσιτοι εις την πληθύν των κοινωνικών εκείνων αποκλήρων, οίτινες αγωνίζονται λυσιπαιδίως, δια παντός μέσου, ουδ' αυτού του εγκλήματος εξαιρουμένου, τον τρομερόν περί υπάρξεως αγώνα; Ιδρύονται φιλανθρωπικά καταστήματα. Θα δυνηθώσι όμως να περιλάβωσι τα εκατομμύρια των θυμάτων της σημερινής κοινωνικής οργανώσεως, του ανεξαντλήτου τούτου εργοστασίου, της δυστυχίας και του εγκλήματος;

Άλλως τε, πρόκειται περί προσωρινής επουλώσεως των κοινωνικών πληγών, ή περί οριστικής θεραπείας δια της καταστροφής των παραγωγικών του κακού αιτίων; Αι στατιστικά, κύριοι, οι αριθμοί τρανώτατα επιβεβαιούσι την αλήθειαν των λεγομένων μου (...).

Φρονούμεν όθεν, ότι μόνον η ριζική μεταβολή του σημερινού κοινωνικού οργανισμού, επί βάσεων οικονομικών λογικωτέρων και δικαιωτέρων, πρέπει να ήναι η αφετηρία πάσης ενεργείας σκοπούσης την του κοινωνικού κακού θεραπείαν.

Πώς όμως επιτευχθήσεται η κοινωνική αύτη μεταρρύθμισις; Ιδού ζήτημα σπουδαιότατον, υπεκφεύγον τα όρια της ημετέρας πραγματείας και το οποίον ίσως άλλοτε μας απασχολήσσει. Πολλά σχετικά προς το ζήτημα τούτο συγγράμματα σπουδαίων κοινωνιολόγων εδημοσιεύθησαν, και το ζήτημα βαίνει προς την λύσιν αυτού.

Ημείς ενταύθα αρκούμεθα να υποβάλλωμεν σχετικώς προς το ζήτημα τούτο σκέψεις τινάς γενικής απορρέουσας εκ της ημετέρας αντιλήψεως και διαγνώσεως των κοινωνικών σχέσεων. Φρονούμεν λοιπόν, ότι πάσα προς τούτο ενέργεια οφείλει να γίνεται εκ των κάτω, ήτοι εκ του λαού και δια του λαού. Ότι τα πάσχοντα κοινωνικά στοιχεία, άτινα εισίν ιδίως τα εργατικά, οφείλουσι εν εαυτοίς και μόνοις να ζητήσωσι την θεραπείαν της κακοδαιμονίας των. Ότι αι ευπορούσαι τάξεις ουδέποτε θα υποχωρήσωσι εις τας δικαίας του λαού αξιώσεις. Ότι κατά συνέπειαν οι πάσχοντες πληθυσμοί οφείλουσι να οργανισθώσιν και αποτελέσωσι συμπαγή δύναμιν, ικανήν να αντιμετώπιση τους εκμεταλλευτάς των, οίτινες δι' οργανισμού επίσης ισχυρού προσπαθώσι να συτηρήσωσι τα ίδια αυτών συμφέροντα προς βλάβην εκείνων. Ότι αν οι του λαού εκμεταλλευταί δικαιούνται δια της βίας να κρατώνται αυτόν εν τη θλιβερά αγωνία, εν η διατελεί, ποδοπατούντες τους αιωνίους νόμους της λογικής και της δικαιοσύνης, πολύ μάλλον ούτος δικαιούται δια παντός μέσου να διεκδικήση τα ιερά και απαραγράπτα αυτού δικαιώματα, ως διατελών εν καταστάσει καθαράς αμύνης. 3

Στις 15 Σεπτεμβρίου 1884, στο τεύχος 202 της εφημερίδας Φανός, δημοσιεύτηκε το ακόλουθο κύριο άρθρο που αποτελεί απάντηση σε επιστολή κάποιου από την Αθήνα, με τα αρχικά Ρ.Π. και αγνώστων λοιπών στοιχείων, στη γαλλική εφημερίδα Νέα Εποχή της Γενεύης:

Θα ευχαριστήσκει πιστεύομεν τους αναγνώστας του “Φανού” η κατωτέρα εξ Ελλάδος αλληλογραφία. Απέστειλεν αυτήν εξ Αθηνών προς την εν Γενεύη της Ελβετίας εκδοδομένην γαλλικήν εφημερίδαν “Νέαν Εποχήν”, κύριος τις, πιθανώς Έλλην, ούτινος το όνομα δεν ενγένετο εισέτι ημίν γνωστόν. Ουχί βραδέως, ελπίζωμεν, θα κατορθώσωμεν ν’ αποστείλωμεν κατ’ ευθείαν προς τον ευφάνταστον ανταποκριτήν της εν Γενεύη συναδέλφου τας ευχαριστίας μας. Ιδού η επιστολή. Προσοχή εις την ανάγνωσιν!

“Πολίτα συντάκτα. Από της εμφανίσεως της «Νέας Εποχής”, ήμην μακράν των Αθηνών, τούτον δ’ ένεκεν δεν ηδυνήθην, ως υπεσχέθην υμίν, να σας χορηγήσω ειδήσεις εντεύθεν, ιδίως δε περί της δημοκρατικής και κοινωνιστικής μερίδος ης η σπουδαιότης βαίνει αυξανόμενη εν Ελλάδι. Σας έλεγον, ότε προ τινών μηνών παρέμεινον εν Γενεύη, ότι η κοινή γνώμη διετέλει εξηρητισμένη κατά της βασιλείας, ότι οι εκλογείς των Αθηνών εξέλεξαν βουλευτήν δημοκρατικόν, όστις ελλείψει καλλιτέρου, λέγει ενίοτε την αλήθειαν εις τους κυβερνήτας ημών και κηρύττεται εν τη βουλή πολέμιος του συνταγματικού πολιτεύματος.

Αλλά οι ενταύθα φίλοι της μεταβολής και της κοινωνικής ισότητος, ευρίσκουν ότι μ’ όλον τούτο ουδέν εισέτι ετελέσθη. Φρονούσι ότι η προπαγάνδα επαναστατική δραστήρια και ενεργητική είναι αναγκαία ίνα αφυπνίσει εν τω λαώ το πνεύμα της δικαιοσύνης και της ελευθερίας. Η προπαγάνδα δε αύτη ήρξατο ήδη και μερίς ριζοσπαστική υπάρχει σήμερον εν Ελλάδι. Εγγενήθη δε εν Πάτραις εν ομίλω αριθμούντι υπέρ τα 70 μέλη. Τώρα δε εις όλας σχεδόν τας μεγάλας πόλεις της Ελλάδος υπάρχουν όμιλοι ριζοσπαστικοί, αλλ’ οι όμιλοι ούτοι δεν είναι οργανωμένοι, οι δε σύλλογοί των δεν είναι ούτε τακτικοί, ούτε δημόσιοι. Τούτο όμως δεν εμποδίζει αυτούς να εργάζωνται καλώς. Η μερίς κέκτηται το όργανον αυτής, τον “Φανόν”, εκδοδομένην εις Πάτρας. Η αναφερόμενη αυτή μερίς δεν ανήκει εις ουδεμίαν των σχολών, άτινες διαιρούσι σήμερον το πλείστον του διεθνούς σοσιαλισμού. Το έμβλημά της είναι η κοινωνική ισότης ως σκοπός και η μεταβολή ως μέσον. Καταγγέλει καθημερινώς τα εγκλήματα και κακουργήματα των ισχυρών και δεικνύει εις τον λαόν ότι εις την κοινότητα των αγαθών έγκειται η ευτυχία όλων. Εν προσεχή επιστολή μου θα σας είπω περί της ενεστώσης καταστάσεως των χωρικών, των προσαρτηθεισών τη Ελλάδι χωρών από της συνόδου του Βερολίνου. Υγεία και αδελφότης. Ρ.Π.”

“Πόσα πράγματα εν Ελλάδι!!! “Προπαγάνδα επαναστατική!, ήτις ήρξαντο και υπάρχει εν Ελλάδι..., εγεννήθη δε εν Πάτραις εν ομίλω αριθμούντι περί τα 70 μέλη...!, άτινα έχουσι και το όργανον αυτών;... Δυσαρέστησις κατά της βασιλείας..., δημοκράται..., κοινωνισταί!!!”. Πράγματα αληθώς τεράστια τεκταινόμενα εν Ελλάδι εν αγνοία των Ελλήνων αυτών, το δε παραδοξότερον εν αγνοία εκείνων παρ’ ων ταύτα τεκταινόνται, γνωστά δε μόνο εις τινάς ευφαντάστους Έλληνας (Ελληνοπαίδας ίσως)

ανταποκριτάς γαλλικών εφημερίδων. Προπαγάνδα; Ανωφελής. Δυσaréστησις κατά της βασιλείας; Ουδείς συλλογίζεται τον βασιλέα. Κοινωνισαί όχι. Δημοκράται όχι. Δημοκρατικοί εσμέν και ημείς, τοιοῦτοι δε εσόμεθα μέχρι τελευταίας πνοῆς. Ελπίζομεν ὅτι αἱ διαδεχθῆσόμενοι ἡμᾶς γενεαί θα ἐπιστεγάσωσι το οἰκοδόμημα οὔτινος τα θεμέλια (μόνο) ἐρρίφθησαν ἤδη, οἰκοδόμημα μεγαλοπρεπές ἐντός του ὁποῖου θα λειτουργήσῃ ἡ Ἐλευθερία μετὰ τῆς Τάξεως καὶ ἡ Ἰσότης μετὰ τῆς Δικαιοσύνης ἐκείνης, ἣτις δὲν ἐπισύει τὴν ρομφαίαν αὐτῆς τὴν δίστομον, κατὰ τοῦ ἀσθενοῦς μόνο καὶ τοῦ ἀπροστατεύτου, ἀλλὰ πατάσσει ἐν ὀνόματι τοῦ οὐρανοῦ, πάντας ἐξίσου πλουσίους τε καὶ φτωχοὺς, ἰσχυροὺς καὶ ἀδυνάτους.

Εσμέν δημοκρατικοί, τὸ ἐπαναλαμβάνομεν, μικροραδιοῦργοι ἐν κομπασμῷ, σοσιαλισταί ὅμως κοινωνισταί, προπαγανδισταί όχι. Εἴμεθα δε βέβαιοι ὅτι οὐδεὶς ἐν Ἑλλάδι θα θελήσῃ σήμερον νὰ ἀτιμασθῇ ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ ἐπαναλάβῃ μετὰ τῶν ἐκ συστήματος κατασκευοφαντοῦντων τὴν Δημοκρατίαν, ὅτι εἶναι αὕτη ἡ ἀρπαγὴ καὶ ἡ ἀταξία, ἀφοῦ οἱ ἀνοιχθέντες πλέον ὀφθαλμοὶ πάντων, βλέπουσι λαμποκοπούσας ἐπὶ τοῦ θείου μετώπου τῆς ἀγερώχου ταύτης θεᾶς τὰς λέξεις “Ἰσότης καὶ Δικαιοσύνη, Τάξις καὶ Ἐλευθερία”.

Κοινωνισταί σοσιαλισταί δὲν εἴμεθα, δὲν δυνάμεθα νὰ εἴμεθα, ὡς σεις οἱ ἐν Ἑυρώπῃ δε δύνασθε νὰ μὴ εἴσθε τοιοῦτοι. Ἐν Ἑλλάδι ἡ ἐργασία καλῶς ἀμοιβούσα τοὺς ἐργαζομένους, ζητεῖ χεῖρας, προστασίαν δε κυβερνητικὴν καὶ κεφάλαια ἢ βιομηχανίαν. Ἐν Ἑυρώπῃ ἔνθα τὰ κεφάλαια ἀφθονοῦσι, χεῖρες ἰσχναί, οἰκτραί, ἀσθενεῖς, μάτην ζητοῦσιν ἐργασίαν κακῶς ἀμοιβομένην ὑπὸ κεφαλαιούχων καταστηματαρχῶν, λαμβανόντων τὴν μερίδα τοῦ λέοντος καὶ καταστησάντων εἰλωτας τοὺς ἀτυχεῖς ἐργάτας. Ἐν Ἑλλάδι ἡ ἰδιοκτησία, γαῖα καὶ ἀκίνητα, εἶναι κατακερματισμένη, ἐν αὐτῇ δε οἱ ἀστεγοὶ μετριούνται ἐν δακτύλοις. Ἐν Ἑυρώπῃ αἱ γαῖαι, τὰ ἀκίνητα, συγκεντροῦνται εἰς χεῖρας ὀλίγων ἀληθῶς χρυσοκανθάρων ἠθικῆν καὶ υλικὴν περιβεβλημένην προσιωπιαν δύναντιν δε οὐχὶ χάλκοκανθαρίστων οὐτιδανῶν καὶ περιφρονοῦμένων. Ἰδοῦ διατὶ ἡμεῖς δὲν εἴμεθα, δὲν δυνάμεθα νὰ εἴμεθα, κοινωνισταί. Σεις δε δύνασθε νὰ μὴ εἴσθε τοιοῦτοι.

Εἴμεθα κοινωνισταί, σοσιαλισταί, μηδενισταί, ὅ,τι θέλετε, ἀφοῦ τὸ θέλετε. Ἀλλὰ ἀν σοσιαλιστὰς ὀνομάζῃται τοὺς φίλους τῶν φώτων καὶ τῆς προόδου, τοὺς ἐχθροὺς τῆς φαυλότητος, τῆς ἀδικίας καὶ τοῦ ἐγκλήματος, ἀλλ’ ἀν δημοκρατικοὺς ἐννοεῖται τοὺς στενάζοντας μετὰ τοῦ στενάζοντος λαοῦ, τοὺς συμπάσχοντας μετὰ τὸν λεπτόσαρκον ὄν τοιοῦτον κατήνησαν οἱ ὀδόντες ἀνθρωποφάγου τοκογλύφου ἢ ἀνηλεοῦς σταφιδοαποθηκαρίου, ἀλλ’ ἀν κοινωνιστὰς ἀποκαλήτε τοὺς καταρῶμενους τὸ πολιτικὸν σύστημα λειτουργοῦν δια τοῦ κ. Τρικούπη καὶ τῆς συναλλαγῆς, τότε οἱ τοιοῦτοι κοινωνισταί, οἱ τοιοῦτοι δημοκρατικοὶ καὶ σοσιαλισταί καὶ μηδενισταί, δε εἶναι 70, εἶναι πολλάκις ἐβδομήκοντα. Ἀπαντες δε οὗτοι ἀν καὶ αἰσθάνονται κυκλοφοροῦν εἰς τὰς φλέβας αὐτῶν, τὸ αἷμα τοῦ Ἀρμοδίου καὶ τοῦ Ἀριστογείτονος, δὲν θα ἀποκρῶσιν ὅμως τὰ ὄπλα αὐτῶν ὑπὸ τὰ ἀνθη, δὲν θα ἀναζητήσωσιν, ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς βίας καὶ τῆς κτηνώδους δυνάμεως νὰ περισυλλέξωσι τῶν ἀιμοβόρων τὰ εὐγε, οὐδὲ θα χειροκροτήσωσι τὴν λαιμητόμον τοῦ Μαρά καὶ τοῦ Ροβεσπιέρου. Ἀλλ’ οὔτε τὸ ἄρμα τῆς προόδου τὸ μεγαλοπρεπές ἐπιμόνων ὠθούμενον ὑπὸ πνευσιῶντων καὶ τραυματιζομένων, ὑπὸ πιπτόντων καὶ ἀνεγειρομένων Ἀνταίων, ἀνέλη ἐπὶ τὰ ὕψη τοῦ Παρθενῶνος, ἡ χήρη δ’ ἐκείθεν εἰς τῶν ἀνθρώπων τὴν ἀκοήν τὸ ἄσμα τοῦ Χερουβεὶμ, τότε καὶ οὗτοι θα ἐξέλθωσι τῆς ἀφανείας αὐτῶν καὶ θ’ ἀναγγείλωσιν ἀπλῶς τὸ ὄνομά των, πρὶν τούτου ὡς μὴ σπεύδῃ ὁ ἐξ Ἀθηνῶν ἀναποκριτῆς τῆς ἐν Γενεύῃ συναδέλφου νὰ ὀρίσῃ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν διότι δυνατὸν νὰ σφάλῃ περὶ τὴν ἀριθμῆσιν.

Ἀν ὁ κ. Ρ.Π. ἐξακολουθήσῃ, ὡς ὑπόσχεται, ν’ ἀποστέλῃ πρὸς τὴν σύνταξιν τῆς “Νέας Ἐποχῆς”, θα παρακαλέσωμεν αὐτὸν νὰ συμπληρώσῃ τὰς περὶ τῆς ἐναυθα κοινωνιστικοδημοκρατικῆς μερίδος στατιστικὰς πληροφορίας τοῦ, καλὸν θα ἦτο, φρονούμεν, ἀν ἔγραφε, πόσῃ ὕλῃν, μεταξύ τυριῦ καὶ ρεβυθίου, κρεάτων καὶ κολοκύνθων καταναλίσκουσιν ἐν διαστήματι ἐβδομήκοντα ἡμερῶν οἱ 70 ἐναυθα ἐργάται τῆς προπαγάνδας.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ Φανός τα μετέπειτα χρόνια ἀλλάξε πολιτικὴ καὶ ἰδέες καὶ τὸ 1885 κατηγορήθηκε γιὰ τὴ μεταστροφή τοῦ αὐτῆ ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα Πελοπόννησος σὲ ἀρθρο με τίτλο «Ὅπου ὁ “Φανός” ἀποδεικνύεται σκότος»:

ΟΠΟΥ Ο «ΦΑΝΟΣ» ΑΠΟΔΕΙΚΝΥΕΤΑΙ ΣΚΟΤΟΣ

Ὁ ἀφεγγής “Φανός” ὁ ἐχόμενος καὶ ὑφέρπων δίκην κισσοῦ ἐπὶ τῆς κομματικῆς δρυὸς τῆς σεσηπιάς καὶ παρασιποβίου, ὁ βεβυθισμένος ἐν τοῖς τέλμασι τῆς φατριάς καὶ κρεμάμενος ἐντός τοῦ ἀσφυκτικοῦ αὐτῆς πίθου, ὁ τυφλὸς αὐτὸς ὑπὸ τῆς ἐμπαθείας τῶν προσωπικῶν συμφερόντων, δὲν βλέπει βεβαίως τοὺς ἀληθεῖς ἀνεξαρτήτους τοὺς ἐν τῷ φωτὶ ἀπαστράπτοντας καὶ ὑποσκάπτοντας τὰ βάθρα τῆς ἐπαράτου συναλλαγῆς, τῆς ἐθνοκτόνου, ἀσυνειδήτου καὶ ὀλετήρας συναλλαγῆς, καὶ ἀποκαλεῖ κεκυφῶς πρὸς τὰ κάτω τὸν υγιὰ τῆς πόλεως πληθυσμὸν τὸν διαμαρτυρόμενον πάσῃ δυνάμει κατὰ τῆς φαυλότητος τῶν κομμάτων ψευδοανεξαρτήτους.

Βεβαίως δὲν ἀναμένομεν οἰκειοτέραν κρίσιν καὶ ἡμεῖς παρὰ ψευδοδημοσιογράφου φαρμακοποιῦ, διότι ἔχει φαίνεται ἀνάγκη ἐλαίου δια τὸν «Φανόν» τοῦ περισσοτέρου, διότι νοσοκομεῖον καὶ πτωχοκομεῖον δὲν τῷ ἐπαρκοῦσιν ὡς ρουσφέτι. Ἀς μάθη λοιπὸν ὅτι αὐτὴ ἡ καθ’ ἡμῶν αὐτοῦ διαγωγὴ εἶναι χαρακτηριστικὴ ὡς πρὸς τὸν εὐγενῆ ἡμῶν ἀγῶνα καὶ ἡ μεγίστη συνάμα τῶν ἡμετέρων προσπαθειῶν ἀμοιβῆ. Αὐτὸς καὶ οἱ ἀντάξιοι αὐτοῦ πάτρωνες παίζουσι ἴσως τὸν ὑστατον ρόλον τοῦ la lutte d’ existence καὶ εὐνόητον νὰ φρυάττωσι κατὰ τῶν βαλλόντων κατ’ αὐτῶν τὰ πυρφόρα βέλη τῆς εὐσυνειδήσιας καὶ αὐταπαρνήσεως.

Κατεξανιστάμεθα οἱ ἀληθεῖς ἀνεξάρτητοι, ὡ δέιλαιοι, δια νὰ κατασυντρίψωμεν τὸ γεγηρακὸς καὶ νυν ἐπὶ ἐν ἀμαρτίαις διαβιῶν ἰδιοτελές σύστημά σας. Προβάλλομεν δε καὶ ἐναυθα καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ ἀλλαχοῦ πρόγραμμα ἐκλογικόν, ὅπερ τοσοῦτον συγκινεῖ καὶ εὐχὰς διαπύρους χρηστῶν συμπολιτῶν ἐλλήνων προκαλεῖ ὑπὲρ κατισχύσεως αὐτοῦ. Ἀλλὰ ταραττονται σπασμωδικῶς, διότι ἴστανται ἐπὶ κλονιζομένου ἐδάφους, διότι τὸ βλέπουσι φεύγον ὑπὸ τοὺς βεβήλους αὐτῶν πόδας ὑπὸ τὸ βῆρος τῶν πολλαπλῶν ἀνομιῶν των. Τὸ παρελθόν εἶναι ζοφερόν δι’ αὐτοὺς ἀλλὰ δια τούτου καὶ ἡ καταδίκη τοῦ μέλλοντος προμηνύεται βεβαία.

Εργάζονται τὰ κόμματα ἐπὶ γεννεᾶν ὅλην δια νὰ στήσωσι τὴν σημερινὴν στρούγκαν των, καὶ πῶς ἔχουσι τὴν ἀξίωσιν παρ’ ἡμῶν ἐντός ὀλίγων ἐτῶν νὰ ἐκθρονίσωμεν τὴν φαυλοκρατίαν των; Ἀν προ μικροῦ ἀπέτυχεν ὡς χαϊρεκάκως ὑπαινίπτονται, ὁ υποψήφιος δήμαρχος τῶν ἀνεξαρτήτων, ὁ ἐντιμος καὶ ρέκτης καὶ ζηλωτῆς τοῦ καλοῦ κ. Κόγκος, ἀξιοὶ ἐλεεινολογίας εἶναι οἱ προστάται τῆς ἀνομίας καὶ τῶν προσωπικῶν συμφερόντων. Ἀν ἡμεῖς οἱ ἠτηθέντες κλαίωμεν, μάθετε σεις ὡ ἐνδοξοὶ νικηταί ὅτι ἐχάθητε. Κλαίει ὁ ἠτηθεὶς ἀλλ’ ὁ νικῆσας ἀπόλλωλεν, ἔλεγε καὶ τις τῶν ἀρχαίων ἡμῶν σοφῶν. Καὶ ἐχάθητε διότι θριαμβευτικῶς φέρετε τὸ ἄρμα σας ἐπὶ τῆς τέφρας τῶν ἀνομιῶν σας καὶ ἐν μέσῳ των ἀλλαγαμῶν τῆς βακχανομένης θεᾶς σας, τῆς εἰδεχθῶς φατριάς. Οἱ παρανομήσαντες παρανομεῖτε ἐπὶ καὶ οἱ κακουργήσαντες κακουργεῖτε ἐπὶ. Καὶ ὅμως πόσοι σήμερον πολῖται δὲν μεταμέλλονται πικρῶς, διότι ἐκ καλῆς πίστεως ὑπεστήριξαν ἐν προηγουμέναις ἐκλογαῖς ἀνδρας ἀναξίους τῆς φήμης τοῦ ὀνόματός των! Ἀλλ’ ἐγένεον πλέον ἀν οὐχὶ εἰς πάντας καὶ τοῦ παρελθόντος τὰ διδάγματα μαθήματα εἰς τοὺς πολλοὺς. Καὶ τὸ γνωρίζομεν καλῶς ὅτι δὲν ἀποκόπτεται δι’ ἐνός κτυπήματος κακὸν προ ἐτῶν ριζοβολήσαν καὶ ἀνδρωθέν ἐν μέσῳ τῶν ἀμαρτιῶν. Κατεβλήθη παρ’ αὐτῶν ἐργασία καὶ ἐργασία ἐπίπυρος καὶ συστηματικὴ. Εἶναι λοιπὸν ἡ σειρὰ μας νὰ ἐργαζώμεθα δι’ ὅλων τῶν μέσων τοῦ νόμου καὶ τῆς καλῆς συνειδήσεως δια νὰ ἐπιτύχωμεν καὶ τὴν ἐξαφάνισιν τῶν πρόρριζα, ὅπερ καὶ θα γείνη συν τῷ χρόνῳ καὶ Θεοῦ εὐδοκούντος καὶ συνεργούντος. Ἀρκεῖ μόνον ὑπομονὴ καὶ ἐπιμονὴ εἰς τὸ ἔργον μας.

Αλλά συν τη ιδιοτελεία του ας μη φαίνεται και τόσοσ ασεβής προς την αγίαν των πατέρων θρησκείαν ο ψευδοδημοσιογράφος φαρμακοποιός, ήτις αποτελεί εν των ιερωτέρων επί της γης αγαθών. Πίστις και Πατρίς ήτο και είναι έτι ο άριστος οϊωνός των ελλήνων, των γνησίων και μεγαλοουργών Ελλήνων.

Για του Χριστού την Πίστην.

Για της Πατρίδος την ελευθερία εμπνεόμενος και αγωνιζόμενος έψαλλεν ο μάρτυς της Ελληνικής ανεξαρτησίας, την οποιάν πολύ δουλοπρεπώς ήδη ο συμφεροντοδιώκτης ψευδοδημοσιογράφος.

Ευθύφρων

ΣΠ. Τα εν τω “Φανώ” γραφόμενα ουδεμία εντύπωσιν προξένησαν εις εμάς, αν και πολύ αργά ελάβομεν γνώσιν αυτών, χωρίς και να χάσωμεν την ώραν δια να τα αναγνώσωμεν ως γνωστής ούσης της προελεύσεώς των. Συμπολιτών όμως άλλων μη όντων εις γνώσιν περί της αξίας του “Φανού” εκίνησαν την αγανάκτησιν διά τας ασυστόλους ύβρεις. Μεταξύ δε τούτων είναι και ο πολύπειρος και αβρότατος “Ευθύφρων”, όστις μη δυνάμενος να σιωπήση έλαβε να φωτίση τον “Φανόν”.

Το 1883 με 1884, ο Τσέλιος αποχώρησε από την εφημερίδα *Εργάτης* την οποιάν ανέλαβε ο δικηγόρος Ανδρέας Σταυρόπουλος. Ο Τσέλιος επανέκδωσε τότε το *Σύνθημα*, αλλά το 1884 σταμάτησε την κυκλοφορία του, γιατί επανήλθε στον *Εργάτη*, που στις 12 Μαρτίου 1884 μετονόμασε σε *Ταχυδρόμο Πατρών*. Αν και αποχώρησε τελικά από εκεί, η εφημερίδα αυτή συνέχισε να κυκλοφορεί για πολλά χρόνια. Το 1886, ο Τσέλιος εξέδωσε μια άλλη εφημερίδα, την *Πρόοδο*, με υπότιτλο «Εφημερίς του λαού», υποστηρίζοντας ριζοσπαστικές σοσιαλιστικές ιδέες, με κεντρικό σύνθημα «Ελευθερία – Ισότητα – Αδελφότητα». Το 1887, ο Τσέλιος εξέδωσε μια άλλη εφημερίδα τον *Πρόμαχο*.

Το 1886, ο Διονύσης Βασιλειάδης εξέδωσε την εφημερίδα *Πελοπόννησος*. Μεταγενέστεροι συνεργάτες της εφημερίδας ήταν ο αναρχικός Γιάννης Μαγκανάρας και ο χριστιανοσοσιαλιστής Βασίλης Θεοδωρίδης. Συνεργάτες της εφημερίδας ήταν, επίσης, ο Βασίλης Καλλιοντζής, καθώς και το πρώην μέλος του Δημοκρατικού Συλλόγου, Κωνσταντίνος Γριμμάνης. 4

Το 1893 ιδρύθηκε στην Πάτρα η Σοσιαλιστική Αδελφότης, η οποιάν δεν ήταν συνεκτική οργάνωση, αλλά χαλαρή ομαδοποίηση κάποιων σοσιαλιστών και προοδευτικών, αρκετοί από τους οποίους ήταν φίλοι και οπαδοί του Πλάτωνα Δρακούλη. Είχε πρόεδρο τον δικηγόρο Βασίλη Δουδούμη, γραμματέα τον δάσκαλο Χαρίλαο Δημητρόπουλο, ενώ από τα ηγετικά στελέχη της οργάνωσης ήταν ο αρχιτέκτονας Αριστ. Θάλης, ο οποιός καταγόταν από την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου. Εκτός από οπαδοί του Πλάτωνα Δρακούλη, όπως ο Β. Δουδούμης, ο οποιός ήταν και συμμαθητής του Π. Δρακούλη στο Γυμνάσιο της Πάτρας, στην Αδελφότητα στεγάστηκαν και οπαδοί του Σταύρου Καλλέργη, καθώς και μερικοί αναρχικοί όπως ο μορφωμένος και άριστος γνώστης των αναρχικών ιδεών και κοινωνικών κινημάτων της εποχής του Γιάννης Μαγκανάρας, ο οποιός εγκαταστάθηκε στην Πάτρα, μάλλον τον ίδιο χρόνο, προερχόμενος από την Κόρινθο. Από αυτούς, ορισμένοι ήταν διανοούμενοι, αρκετοί μικροεπαγγελματίες και μερικοί εργάτες. Πάντως, στη Σοσιαλιστική Αδελφότητα δεν φαίνεται ότι υπήρξε ποτέ ενότητα και οι διάφορες τάσεις αντιμάχονταν μεταξύ τους.

Η Σοσιαλιστική Αδελφότητα ενδιαφέρθηκε, πρώτα και κύρια, για το συνδικαλιστικό κίνημα και με τη δική της πρωτοβουλία, όπως αναφέρει και ο Δημήτρης Καραμπίλιας, ιδρύθηκαν τα πρώτα εργατικά σωματεία. Αρκετά μέλη της Αδελφότητας ήταν, ταυτόχρονα, μέλη των σωματείων αυτών. Η οργάνωση, εκτός από τον αλληλοβοηθητικό της χαρακτήρα, είχε ως στόχο να εκπαιδεύσει τον λαό και τους εργάτες στα ιδανικά του σοσιαλισμού, και επειδή δεν υπήρχε κατάλληλος χώρος οι μηνιαίες συγκεντρώσεις και διαλέξεις γίνονταν στο δημοτικό σχολείο στην πλατεία Αγίου Γεωργίου, για το οποιό ο Δημήτρης Καραμπίλιας, πενήντα και πλέον χρόνια αργότερα, αναφέρει σε άρθρο του που δημοσιεύτηκε ως απομνημονεύματα στην εφημερίδα *Η Σημερινή Πάτρας*, στις 30 Απριλίου 1950, ότι ο λαός το ονόμαζε «πούμπλικο» εξαιτίας της χρήσης του αυτής:

ΕΠ’ ΕΥΚΑΙΡΙΑ ΤΗΣ ΠΡΩΤΟΜΑΓΙΑΣ

Το εργατικό κίνημα στην παλιά Πάτρα

Η υποψηφιότης του Πλάτωνος Δρακούλη από την Σοσιαλιστική Αδελφότητα. Σκληρός αγών με τον Αχιλλέα Γεροκωστόπουλο. Οι πρώται εργατικά απεργίαι. Η “Μασσαλιώτις των εργατών”. Το «Μπούβλικο».

Αναμνήσεις του κ. Δ. ΚΑΡΑΜΠΙΛΙΑ

Η Πάτρα υπήρξε πρωτοπόρος, μεταξύ όλων των Ελληνικών πόλεων, στο εργατικό κίνημα. Πριν ακόμη δημιουργηθούν βιομηχανίες, η κίνησης περιωρίζετο στους διανοούμενους, που εμπήκαν επί κεφαλής του αγώνος για την μόρφωση και χειραφέτησι της εργατικής τάξεως. Από τις πλέον σημαντικές οργανώσεις στην εργατική ιστορία των Πατρών, ήταν η “Σοσιαλιστική Αδελφότης”, που ίδρυσαν, κατά τα τέλη του 19ου αιώνας, ο δικηγόρος Βασ. Δουδούμης, ο δάσκαλος Χαρίλ. Δημητρόπουλος και ο αρχιτέκτων Αριστ. Θάλης. Ήσαν φίλοι του πρώτου Έλληνοσ σοσιαλιστού, του Πλάτωνος Δρακούλη (μάλιστα ο Δουδούμης ήταν και συμμαθητής του, γιατί ο Δρακούλης είχε βγάλει στη Πάτρα το γυμνάσιο) και κατά τας εκλογάς του 1895 του έθεσαν υποψηφιότητα. Τότε, ο Δρακούλης ήλθε δεύτερος επιλαχών και έχασε την εκλογή με λίγους ψήφους. Τόσο φανατικός ήταν τότε ο εκλογικός αγών, ώστε και ο Αχιλλεύς Γεροκωστόπουλος έχασε με 3 ψήφους.

Κατά τον προεκλογικό αγώνα, η Σοσιαλιστική Αδελφότης των Πατρών εξέδωσε μια εφημεριδούλα με τον τίτλο “Το Φως”, όπου δημοσίευσε την εικόνα του Δρακούλη και το σοσιαλιστικό του πρόγραμμα. Στην εφημεριδούλα αυτή δημοσιεύθη και η “Μασσαλιώτις των Εργατών”, προς υποστήριξιν της υποψηφιότητος του Δρακούλη. Ήταν ένα τραγούδι, μεταφρασμένο από τα αγγλικά, το οποιόν ήταν πάνω στα μέτρα της Μασσαλιώτιδος και τραγουδιόταν στον ρυθμό της. Ο μεταφραστής Βασ. Δουδούμης διετήρησε το μέτρο και έτσι τα μέλη της Σοσιαλιστικής Αδελφότητος, που ξεπερνούσαν τότε τα 150, έψαλλαν τον ύμνο αυτό σ’ όλες τις συγκεντρώσεις τους, αργότερα δε η «Μασσαλιώτις των Εργατών» εψάλλετο και στις πρώτες εργατικές απεργίες των Πατρών.

Αυτή ήταν η “Μασσαλιώτις των Εργατών”:

Εμπρός παιδιά της Λευτεριάς
Η Δόξα τώρα μας καλεί.
Κάτου ο τύραννος παράς.
Κλαιν τα παιδιά μας για ψωμί. (δισ)
Λησταί και τύραννοι, λοιπόν,
Θα χουν πατρίδα αυτή τη Γη;
Γιατί να χαίρονται αυτοί
Των μόχθων μας το προϊόν;

(Επωδός)

Εργάται των Εθνών.
Μια γνώμη, μια καρδιά.
Με δύναμη, με ένωση,
Η νίκη είναι για μας.
Οπότεν θέλουν βασιλείς
Κι αγύρται Υπουργοί
Καλούν στρατούς αιμοχαρείς.
Μας σφάζουν και μας πυρπολούν.
Αδέρφια τ' είν' που μας κρατεί.
Γιατί ν' αφήνουμ' απαθείς
Να μας τραβούν δεσποτικώς
Οι σταυρωτήδες στη σφαγή;

Εργάται των Εθνών κ.λπ.
Μες στο χρυσάφι κολυμβούν
Αγέρωχοι και αγενείς.
Για εξουσία όλο διψούν.
Θεν να πουλούνε και το φως.
Θέλουν ακόμη κι ως θεούς.
Κάθε φτωχός να τους τιμά,
Πλην θε να μάθουν μια φορά,
Να τους φοβούνται τους φτωχούς.
Εργάται των Εθνών κ.λπ.
Ελευθερία, ποιος ποτέ
Άπαξ την όψη σου ιδή
Να σ' αρνηθή μπορεί εσέ.
Δεν σε δαμάζει η φυλακή.
Τόσοι αιώνες κι εποχές
Περνούσ' ο κόσμος σε κλαυθμούς.
Σε τούτους, όμως τους καιρούς.
Ο κόσμος νοιώθει τις ψευτιές.
Εργάται των Εθνών κλπ.

Με την πρωτοβουλία της Σοσιαλιστικής Αδελφότητας, ιδρύθη το πρώτο σωματείο των Πατρών, που ήταν των ξυλεργατών. Υπήρχαν τότε στην Πάτρα τρία ξυλουργικά εργοστάσια (Μαμάκη, Παπανικολάου και Τασσοπούλου) που παρελάμβαναν κορμούς δέντρων από τη Βόρειο Ελλάδα και έφτιαναν σανίδες για τα σταφιδοκιβώτια. Τον Αύγουστο του 1896 το νεαρό σωματείο των ξυλεργατών εκήρυξε την πρώτη του απεργία, που έληξε με νίκη των εργατών μέσα σε μια εβδομάδα.

Επηκολούθησε ίδρυσις σωματείων σταφιδοκιβωτοποιιών, καπνεργατών και τσιγαράδων, που σε λίγο έκαμαν τις πρώτες απεργίες τους, πάντοτε με την καθοδήγηση της "Σοσιαλιστικής Αδελφότητας", της οποίας πολλά μέλη ήσαν και μέλη των σωματείων.

Όταν εγίνετο μια απεργία, οι εργάτες καλούσαν επισήμως την Σ.Α. να στείλη αντιπρόσωπό της, να τους μιλήσει. Από τα διανοούμενα μέλη της Σ.Α. επήγαιναν και μιλούσαν στους απεργούς, για τον σκοπό του αγώνα τους, για την ανάγκη της πειθαρχίας και γενικότερα για το κοινωνικό ζήτημα. Όσοι ησχολούντο τότε με το εργατικό κίνημα, ενεπνέοντο από αγνή ιδεολογία. Εργατοκάπηλοι δεν υπήρχαν τότε.

Ελλείπει Εργατικού Κέντρου, οι συγκεντρώσεις των εργατών εγίνοντο πάντοτε στο πρώτο δημόσιο σχολείο των Πατρών, στην πλατεία Αγίου Γεωργίου. Ο κόσμος το έλεγε "Μπούβλικο", από την ιταλική λέξη "πούμπλικο" που θα πη δημόσιο. Όλα τα άλλα σχολεία ήσαν τότε ιδιωτικά και του Αγίου Γεωργίου ήταν το μόνο δημόσιο, του Κράτους, επομένως του λαού. Με αυτή την ερμηνεία, «δημοκρατικώ δικαίω», οι εργάτες έμπαιναν στο σχολείο, σαν στο σπίτι τους, χωρίς να ρωτήσουν κανέναν και χωρίς κανέναν να τους ενοχλήσει ποτέ. Το κλειδί του σχολείου οι δάσκαλοι το άφηναν στο διπλανό καφενείο. Όταν ήταν ανάγκη να γίνει διάλεξη της Σοσιαλιστικής Αδελφότητας ή συγκεντρωση απεργών, έπαιρναν το κλειδί ως κυρίαρχος λαός κι έκαναν τη δουλειά τους. Αστυνομία Κρατική τότε δεν υπήρχε. Η αστυνομία ήταν δημοτική και ποτέ δεν σκέφθηκε να εμποδίσει την εργατική κίνηση, που, άλλωστε, γίνονταν πάντοτε με ησυχία και τάξη.

Αλλά η πρώτη αυτή σοσιαλιστική κίνηση διεσπάρθη και αποσυνετέθη λίγο αργότερα, όταν διαιρέθησαν σε Δρακουλικούς (με θεοσοφιστικές τάσεις) και αντι-Δρακουλικούς (με καθαρά υλιστικές τάσεις).

ΔΗΜ. ΚΑΡΑΜΠΙΛΙΑΣ.

Η Πρωτομαγιά του 1894

Αι διεκδικήσεις των εργατών της εποχής

Ο πρώτος εορτασμός της Εργατικής Πρωτομαγιάς εις την Ελλάδα έγινε το 1894 εις το Παναθηναϊκόν Στάδιον. Εκ των οργανωτών του εορτασμού ήτο ο Πλάτων Δρακούλης, ο γνωστός σοσιαλιστής και ανθρωπιστής, ο οποίος τότε είχε επιστρέψει από την Αγγλίαν.

Η συγκέντρωσις είχαν αρκετήν επιτυχίαν, όπως προκύπτει από το γεγονός ότι επωλήθησαν 1500 ερυθραί κονκάρδες.

Πρώτος ωμίλησεν ο Πλάτων Δρακούλης αναπτύξας το ιστορικόν της εορτής της Εργατικής Πρωτομαγιάς. Ανέφερε τας λεπτομερείας των εργατικών απεργιών των εργατών της Αμερικής δια το οκτάωρον, τας διαδηλώσεις του Σικάγο, τας συγκρούσεις των εργατών και της αστυνομίας, τας συλλήψεις και καταδίκας των Μαρτύρων του Σικάγο και κατέληξεν ότι το Σοσιαλιστικόν Συνέδριον της Γαλλίας ώρισε πλέον όπως η πρώτη Μαΐου καθιερωθεί ως εορτή των εργατών όλου του κόσμου.

Δεύτερος ωμίλησεν ο Σταύρος Καλλέργης:

“είμεθα σοσιαλισταί – είπε - και θέλουμε επί του παρόντος την βελτίωσιν της θέσεως των εργατών και την διάδοσιν της ιδέας της εντελούς χειραφετήσεως αυτών εν τω μέλλοντι”.

Τέλος εγένετο δεκτόν το κάτωθι ψήφισμα:

«Οι διεθνείς σοσιαλισταί και οι εργάται των Αθηνών-Πειραιώς, Προς την Κυβέρνησιν της Ελλάδος:

Συνελθόντες σήμερον την 1ην Μαΐου 1894 έτους μέραν Κυριακήν και ώραν 5ην μ.μ. πάντες οι διεθνείς σοσιαλισταί και εν γένει πάντες οι από μισθόν ευρισκόμενοι και πάσχοντες εργάται Αθηνών-Πειραιώς, αποφασίζομεν και ψηφίζομεν τα εξής:

A. Την Κυριακήν να κλείνωνται τα καταστήματα καθ' όλην την μέραν και οι εργάται να αναπαύονται.

B. Οι εργάται να εργάζονται μόνον επί 8 ώρας την μέραν και να απαγορευθή η εργασία εις τους ανηλίκους.

Γ. Να απονέμονται συντάξεις εις τους εκ της εργασίας παθόντας και καταστάντας ανίκανους προς συντήρησιν εαυτών και της οικογενείας των.

Δ. Να καταργηθούν οι θανατικά εκτελέσεις.

Ε. Να καταργηθεί η δια χρέη προσωπική κράτησις.

Στ. Ανατήθεται εις τους διευθυντάς των σοσιαλιστικών εφημερίδων η επίδοσις του παρόντος ψηφίσματος εις την Κυβέρνησιν επί τη βάση του οποίου παρακαλείται αυτή να συντάξη νομοσχέδια και υποβάλη ταύτα εις την Βουλήν προς ψήφισιν κατά την αμέσως συγκληθησομένην αυτής σύνοδον».

Βλέπομεν εκ του ανωτέρω ψηφίσματος ποια ήτο η τότε κατάστασις των εργαζομένων.

Σήμερα τέτοια αιτήματα δεν έχουν θέσιν, διότι η εργατική τάξις έχει εξελιχθή και δια της εργατικής νομοθεσίας απέκτησε την θέσιν της εις την κοινωνίαν.

Η συγκέντρωσις του 1894 υπήρξεν η αφητηρία αυτής της εργατικής προόδου εις την Ελλάδα. Η συγκέντρωσις διελύθη ησύχως, αι αρχαί είχαν λάβει έκτακτα μέτρα, αλλά επεκράτησεν απόλυτος τάξις. Επί πλέον επεκράτησε και σχετική...κατανόησις μεταξύ εργατών και αστυνομικών. Επαρτηρήθη ότι κατά τον χρόνον της συγκεντρώσεως αστυφύλακες εξ εκείνων που είχαν διαταχθή δια την επίβλεψιν της τάξεως, διένειμαν με τρόπον κρυφίως σοσιαλιστικάς προκηρύξεις εις τους συγκεντρωθέντας. Ερωτώμενοι παρ' αυτών απήντων: “τι να κάμουμε, εμπλέξαμε κι' εμείς.”

Όπως είπαμε πριν, τα χρόνια αυτά ιδρύθησαν τα πρώτα εργατικά σωματεία στην περιοχή της Πάτρας. Κατά τον Κορδάτο, το πρώτο σωματείο ήταν αυτό των τσαγκαράδων που ιδρύθηκε το 1894, κατά τον Τ. Κωνσταντίνου ήταν ο Σύνδεσμος των εν Πάτραις Υπαλλήλων «Η Ένωσις» το 1893, αλλά ο Δ. Καραμπιλίας αναφέρει ότι το πρώτο εργατικό σωματείο ήταν αυτό των ξυλουργών, που ιδρύθηκε το 1894 με πρωτοβουλία της Σοσιαλιστικής Αδελφότητας. Ακολούθησε η ίδρυση σωματείων σταφιδοκιβωτοποιιών, καπνεργατών και τσιγαράδων, τα οποία εξήγγειλαν απεργίες όπου η Σοσιαλιστική Αδελφότητα έπαιξε πρωτεύοντα ρόλο. Τον Οκτώβριο του 1895, οι υποδηματοκαθαριστές κήρυξαν απεργία με οικονομικά και μισθολογικά αιτήματα, αλλά το κράτος απάντησε με συλλήψεις.

Το 1895, η Σοσιαλιστική Αδελφότητα έφτασε τα 500 μέλη από 140 που είχε τον πρώτο χρόνο της ζωής της. Άρχισαν σιγά-σιγά να κάνουν έντονα την εμφάνισή τους σοσιαλ-θεοσοφιστικές τάσεις, ενώ στα τέλη του 1894 η οργάνωση εξέδωσε την εφημερίδα Το Φως όπου, ανάμεσα σε άλλα, υποστήριξε την τοπική υποψηφιότητα του Πλάτωνα Δρακούλη στις εκλογές του 1895. 5

Από εκεί και πέρα, η οργάνωση άρχισε να σπαράσσεται από εσωτερικές διαμάχες μεταξύ των τριών τάσεων, των οπαδών του Δρακούλη, των οπαδών του Σταύρου Καλλέργη και των αναρχικών. Ο Σταύρος Καλλέργης, στο πλαίσιο της ίδρυσης σοσιαλιστικών ομάδων της άμεσης επιρροής του στις διάφορες πόλεις, διέθετε ισχυρή ομάδα οπαδών του και στην Πάτρα, ενώ πολλά από τα μέλη της Σοσιαλιστικής Αδελφότητας ήταν είτε συνδρομητές είτε παραλήπτες της εφημερίδας του Σοσιαλιστής. Έτσι, ως ένα από τα αποτελέσματα των εσωτερικών διαμαχών μέσα στην Αδελφότητα, στις 2 Ιουνίου 1894, ιδρύθηκε από ομάδα σοσιαλιστών η Σοσιαλιστική Λέσχη Πάτρας, ιδρυτές της οποίας ήταν οι Κ. Κηπουργός, Α. Βασιλόπουλος, Π. Ευαγγελίδης, Γ. Βαλσαμάκης, Αχιλλέας Ορφανίδης και άλλοι.

Την ίδια εποχή, έκανε επίσης την εμφάνισή της και η κίνηση του «Αρμαγεδώνα», η οποία εξέφραζε χριστιανοκοινωνιστικές τάσεις με ελευθεριακά στοιχεία. Στην κίνηση συμμετείχαν οι Ιωάννης Αρνέλλος (φυσικομαθηματικός και φιλόσοφος, αδελφός του αναρχικού Δημήτρη Αρνέλλου), ο δικηγόρος Βασίλης Θεοδωρίδης, ο διδάκτορας Φιλολογίας Αθανάσιος Χριστογιαννόπουλος, ο επιχειρηματίας Σωτήρης Κυριαζόπουλος και ο δικηγόρος Θεόδωρος Καπετάνος (ο οποίος είχε εκδώσει το βιβλίο του αμφιλεγόμενου θεολόγου της εποχής Απόστολου Μακράκη, με τίτλο «Αποκάλυψις του θησαυρού του κεκρυμμένου»). 6

Τα μέλη του «Αρμαγεδώνα» περιόδευαν και δίδασκαν τον κοινωνικό χριστιανισμό, συμμετείχαν σε αγροτικά συλλαλητήρια και διοργάνωναν εκδηλώσεις. Πρώτος φυλακίστηκε για τη δράση του για ένα χρόνο ο Α. Χριστογιαννόπουλος, ο δε Ιωάννης

Αρνέλλος, που φέρεται ως ο εμπνευστής και επικεφαλής της κίνησης του «Αρμαγεδώνα», προπαγάνδιζε με προκηρύξεις και διάφορα φυλλάδια τον κοινωνικό χριστιανισμό από αρκετά χρόνια πριν. Η κίνηση εξέδωσε και εβδομαδιαία εφημερίδα με τον ίδιο τίτλο. Τα κατοπινά χρόνια, τόσο με αφορμή τη δολοφονία του Φραγκόπουλου από τον Δημήτρη Μάτσαλη, όσο και στο πλαίσιο του γενικότερου τότε πογκρόμ εναντίον των αναρχικών, η κίνηση του «Αρμαγεδώνα» καταδιώχθηκε αρκετά από τις κρατικές και εκκλησιαστικές αρχές, και κάτω από τα συντονισμένα αυτά χτυπήματα κατέρρευσε, αν και μερικοί από τους συντελεστές της (Θεοδωρίδης, Κυριαζόπουλος και Χριστογιαννόπουλος) συνέχισαν τη δράση τους με διάφορες μορφές για αρκετά χρόνια μετά, και μόνο μετά το 1910 κάποιοι από αυτούς συντηρητικοποιήθηκαν και έμειναν μόνο στις θρησκευτικές τους αναζητήσεις. 7

Ο Βασίλης Θεοδωρίδης ήταν ο μόνος από την κίνηση του «Αρμαγεδώνα» που μετέπειτα συνδέθηκε ενεργά με την ομάδα «Επί τα Πρόσω», ενώ συμμετείχε και σε διάφορους αγροτικούς αγώνες, οι οποίοι, είτε υποκινήθηκαν από τους αναρχικούς της πόλης είτε ξεκίνησαν αυθόρμητα, ενώ, αργότερα, συμμετείχε στον Αναρχικό Όμιλο Πύργου και την εφημερίδα *Νέον Φως*.

Τον Ιανουάριο του 1896, με πρωτοβουλία των αναρχικών Κωνσταντίνου Χ. Σταυρόπουλου, Δημήτρη Καραμπίλια και Παναγιώτη Κοτζιά, δημιουργήθηκε μια αναρχική φράξια στη Σοσιαλιστική Αδελφότητα -η οποία λόγω των εσωτερικών διαμαχών βρισκόταν πλέον σε κατάσταση διάλυσης- που επεδίωκε να συνεχίσει το μορφωτικό έργο της Αδελφότητας ανάμεσα στους εργάτες και άρχισε την έκδοση της εβδομαδιαίας εφημερίδας *Εμπρός*. Η εφημερίδα αυτή ήταν σαφώς πιο αναρχική ως προς τα περιεχόμενά της από το *Φως*, όμως, λόγω παρέμβασης του βουλευτή Πατρών Γεωργίου Παπαδιαμαντόπουλου (όπως θα δούμε και σε σχετική επιστολή του Δημ. Καραμπίλια), σταμάτησε την κυκλοφορία της στο τρίτο τεύχος. Αλλά η χαλαρή αυτή αναρχική ομαδοποίηση έβαλε τις βάσεις για μια πιο στενή σύνδεση των αναρχικών με διάφορους κύκλους εργατών, κυρίως αυτούς που ήταν οργανωμένοι στο σωματείο εργατών σταφιδοκιβωτίων, με τους οποίους δημιούργησαν το Σοσιαλιστικό Κέντρο. Η αναρχική αυτή φράξια αριθμούσε περίπου 40 μέλη.

Σημειώσεις

1. Θα δούμε την επιστολή του Δημήτρη Καραμπίλια στο Κεφάλαιο 5.
2. Στο κεφάλαιο για το εργατικό κίνημα του Βόλου στα τέλη της πρώτης δεκαετίας του 20ού αιώνα αναφερόμαστε στην πρωταγωνιστική δραστηριότητα του Ηλιόπουλου, για τη δράση του οποίου, όμως, όλο το μεσοδιάστημα γνωρίζουμε ελάχιστα.
3. Για τον Κωνσταντίνο Μπομποτή και τη δράση του υπάρχει η επανέκδοση του βιβλίου του Γάλλου νομομαθή Τ. ντε Σεσέλ (T. De Sechelles) «Αι Καταχρήσεις της Ποινικής Δικαιοσύνης» σε μετάφραση του ίδιου, που είχε αρχικά εκδοθεί στην Αθήνα το 1880. Το 2011 επανακυκλοφόρησε στην Αθήνα από τις εκδόσεις “Συλλογές” σε έρευνα, εισαγωγή και βιογραφικά στοιχεία Σπύρου Φράγκου από το Ελευθεριακό Ιστορικό Αρχείο (ΕΛΙΣΑ).
4. Ο Ν. Πολίτης γράφει ότι ο Κωνσταντίνος Γριμμάνης πρωτοστατούσε στη σοσιαλιστική κίνηση της εποχής.
5. Η αναγγελία της έκδοσης του δεύτερου τεύχους της εφημερίδας «Το Φως» δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Πελοπόννησος», την Τρίτη, 28 Φεβρουαρίου 1895. Μετά την έκδοση της εφημερίδας «Το Φως», τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου, παρουσιάστηκε μια ακόμα εφημερίδα στην Πάτρα με το ίδιο όνομα και υπότιτλο «Εφημερίς εκλογική, εκδομένη υπό ανεξαρτήτων πολιτών. Διανέμεται δωρεάν». Η εφημερίδα αυτή υποστήριξε τον Κανακάρη στις τότε εκλογές, αντί του Πλάτωνα Δρακούλη, Όμως, ο Δρακούλης απέτυχε να εκλεγεί. Οι αναρχικοί που ήταν μέλη της οργάνωσης και μερικοί καλλεργικοί διαφώνησαν έντονα με τη συμμετοχή στις εκλογές και έκαναν ξεχωριστή αντiekλογική προπαγάνδα.
6. Ο διανοούμενος Απόστολος Μακράκης, μπορεί να θεωρηθεί ως ένας από τους προδρόμους των χριστιανοκοινωνιστικών απόψεων στον «ελλαδικό» χώρο. Γεννήθηκε το 1831 και πέθανε το 1905. Το πρόγραμμά του συνοψιζόταν στο τρίπτυχο κοινοκτημοσύνη - ισότητα - ελευθερία. Περιόδευε σε όλη τη χώρα, κάνοντας ομιλίες και τον ακολούθησαν μερικοί κληρικοί. Αρκετές ομιλίες του κατέληγαν σε επεισόδια με εκπροσώπους της επίσημης Εκκλησίας, άνθρωποι της οποίας έκαιγαν τα βιβλία του και απαγόρευαν τις συγκεντρώσεις του. Ο ίδιος συνελήφθη και φυλακίστηκε.
7. Μια άλλη ανάλογη κίνηση με τον «Αρμαγεδώνα» στην Πάτρα ήταν και η «Χριστιανική Ισοπολιτεία», κίνηση χριστιανοσοσιαλιστών απόψεων, ηγέτης της οποίας ήταν ο Δημήτρης Ανδρεόπουλος ή Κατσιβελος (1871-1947), ο οποίος ήταν ταυτόχρονα και από τους πρωτεργάτες της ίδρυσης εργατικών συλλόγων και σωματείων, ενώ έπαιξε σημαντικό ρόλο και στην ίδρυση του Εργατικού Κέντρου Πάτρας το 1906 του οποίου ήταν πρόεδρος για πολλά χρόνια.

*Από το Τρίτο Κεφάλαιο με τίτλο "Η 'Επί τα Πρόσω' της Πάτρας" του βιβλίου "Ο Ήλιος της Αναρχίας ανέτειλε - Για μια ιστορία του αναρχικού κινήματος στον 'ελλαδικό' χώρο", εκδόσεις Κουρσάλ, Ιούνης 2017.

Συνεχίζεται

αναρχική ιστορία   αναρχικό κίνημα   επαναστατικό κίνημα   κοινωνικά κινήματα   "Επί τα Πρόσω"   Πάτρα